

FAZAKAS ZOLTÁN JÓZSEF

Életek az életben: megjegyzések Mikó Imréről (1911–1977)

Several Lives in One: Remarks on Imre Mikó (1911–1977)

Abstract: The study presents in brief the life of Imre Mikó, lawyer, author of several significant works of legal literature in the field of minority rights in inter-war Transylvania, who was also, briefly, a member of the Hungarian Parliament. The life and activity of Imre Mikó may be divided into two major periods. Before the Second World War, as a student of law and theology, and later as a minority rights advocate he distinguished himself with a wide array of interests, both in the field of law and politics. He was appointed to the minority protection service of the Hungarian Community in this period. His activity was interrupted by the advent of World War Two. During the war, he fell into captivity, and, after his release from the Soviet Union, he attempted to resume his political and advocacy carrier only to be side-lined, spending almost two decades in the menial occupation of bookshop clerk. His belated and partial rehabilitation following his appointment as chief curator of the Unitarian Church is described in the study. The study also makes mention of the newly discovered information regarding the fact that Imre Mikó, under significant duress, collaborated with the Securitate, while at the same time he was himself under surveillance.

Keywords: Imre Mikó, ethnic Hungarians in Transylvania, minority rights, minority advocacy, Romania.

Összefoglaló: E tanulmány vázaltszerűen ismerteti Mikó Imre ügyvéd, a kisebbségi jogok terén a két világháború közötti Erdélyben megjelent több jelentős jogi szakirodalmi mű szerzője, rövid ideig magyarországi országgyűlési képviselő, életútját. Mikó Imre élete és munkássága két jelentős időszakra tagolható. A második világháborút megelőzően, mint jog- és teológiahallgató, és utóbb a kisebbségi jogok szószólója, széles érdeklődési köre által tűnt ki, a jogtudomány és a politika terén egyaránt. A Magyar Népközösség jogvédő irodájának vezetésére e periódusban került kinevezésre. Tevékenységét a második világháború megszakította. A háború alatt hadifogságba esett, és a Szovjetunióból történt szabadulását követően kísérletet tett politikai és jogvédelmi karrierje folytatására, azonban kirekesztésre került, életének majdnem két évtizedét könyvkereskedési elárúsítóként leélve. Kései és részleges rehabilitációja, az Unitárius Egyház főgondnokává történő kinevezését követően, leírásra kerül a tanulmány keretein belül. A tanulmány említést tesz azokról az újonnan napvilágra került adatokról, melyek szerint Mikó Imre, súlyos kényszerítésnek alávetve, együttműködött a Securitatéval, miközben egyidejűleg megfigyelt személy is volt.

Kulcsszavak: Mikó Imre, erdélyi magyar etnikum, kisebbségi jogok, kisebbségi jogvédelem, Románia.

S. ügynök 1948. augusztus 6-án tett jelentése lakonikus rövidséggel tájékoztatta a román állambiztonsági szerveket, hogy visszatért Kolozsvárra dr. Mikó Imre. Az ügynök szerint a megfigyelt személy „*a magyar uralom alatt képviselő volt, és nagyon fontos szerepet játszott. A múltban többek között a Szent István-i Birodalomról és a Szent Korona Tanáról írt. Jelenleg a kommunista párthan játszik szerepet.*”

Az ügynök jelentése és az abban foglalt rövid tényismertetés jelképesen is határvonal a XX. századi erdélyi értelmiségi ethosz egyik legismertebb tagjának két életszakasza között. Rámutat arra a közmondásos tényre, hogy egyetlen életút sem lehet tisztán fekete vagy fehér, sokkal inkább a két véglet között létező számos árnyalattal ragadható meg bármely életpálya.

Mikó Imre a XX. századi erdélyi magyar közösség és értelmiség egyik legszínesebb és legkiemelkedőbb képviselője, akinek életét és pályáját családi örökségén túl döntően befolyásolta vállalt hivatása és ezen hivatást folytonos kihívásokkal szembesítő impériumváltásokon túl a totális államok egymást váltó embertelen rendszerei, valamint a kisebbségi sorsból fakadó feladatok összessége. Mindezekon túl természetesen döntően befolyásolta életét, hogy jogász hivatásán túl férfiként, négygyermekes családapaként, férjként és egyházának fiaként is helyt kellett állnia. Neve mellett a legutóbbi időkig a „*nemzetiségi jogász*” epitheton ornansa állt, de Mikó Imre emellett kiváló író, egyházszervező, politikus, tanár is volt, valamint – ahogyan az újabb kutatási eredmények feltárták – a román titkosszolgálatok célszemélye és forrása. Mindezeknek megfelelően személyének több nézőpontból való megismerése, élete árnyalatainak mélyebb tartalmú elemzése múltunk megismeréséből fakadó jövőnk építése okán is szembenézést indokol.

Mikó Imre Kolozsvár egyik tekintélyes családjának sarjaként már a királyi Romániában nőtt fel. A kisebbségi létből és családjának örökségéből fakadó tényhelyzetek együttese mintegy determinálta közéleti pályafutását, bár annak módja és mikéntje korántsem volt még meghatározott. A családi hagyomány ugyanis egyszerre kínálta fel számára az unitárius egyházi szolgálat, a jogászi hivatás, az irodalmi életpálya, valamint a tanári küldetés életútjainak lehetőségét. A sors csavarjainak eredményeképpen végül mindegyikhez elvezetett élete hat és fél évtized alatt.

A kolozsvári Unitárius Kollégiumban tett érettségét követően a fiatal Mikó Imre beiratkozott az I. Ferdinánd Egyetem jogi karára, de emellett az unitárius teológia hallgatója is volt. Tudatosan készült a fiatal joghallgató a közéleti pályájára, de emellett irodalmi és tanári- kutatói ambícióit sem adta fel. A jogászi szerepvállalás melletti végső döntés indoka abban lelhető fel saját bevallása szerint, hogy „*a közéleti vezető, ha már nem arisztokrata, akkor legalább jogász legyen*”. Érdemes megemlíteni itt egy rövidebb gondolat erejéig, hogy a kisebbségi sorsba vetett erdélyi magyarság vezetői valóban arisztokraták, illetve jogászok ebben a korban. Az Országos Magyar Párt képviselői színter kizárólag e két csoport részben átfedésben lévő tagjai voltak, amelynek okai egyrészt a noblisse oblige felvállalásában, másrészt a relatíve anyagilag független jogászi hivatásrendek, elsősorban az ügyvédkedés jellegzetességeiben lelhetők fel.

Az egyetemi évek alatt részt vett a hallgatói közéletben, különösen az Erdélyi Fiatalok felekezetek és társadalmi osztályok felett álló mozgalmában, amelynek azonos című lapjában kezdte meg publikációs tevékenységét, amely tevékenység később az *Erdélyi Múzeum*, a *Hitel*, a *Magyar Kisebbség* és a *Keleti Újság* hasábjain teljesedett ki. A korban

népszerű szociográfiai kutatások nyomán, amelyet intézményesített formában és jelentős román állami támogatással Dimitrie Gusti professzor indított el Romániában, báró Bánffy Ferenc felajánlására részt vett egy Kolozsborsán és környékén indított kutatásban, amelynek nyomán 21 évesen gyakorlatilag berobbant a tudományos közéletbe *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című tanulmányával. A szociográfiai kutatásokkal egyidejűleg látogatta Antal Márk marxista szemináriumát és épített ki kapcsolatokat baloldali értelmiségiekkel, amely kapcsolatok nyomán a nemzetiségi kérdést összetettebb vizsgálódásoknak kezdte alávetni.

A tanulmányának elkészítése során szerzett tapasztalatok együttese végül sorsát alapvetően a nemzeti kisebbségek jogához és a jogvédelemhez kötötte, és ennek a sorának első állomásaként 1932 januárjától Bukarestben Willer József képviselő titkáráként a gyakorlati politika oldaláról tanulmányozhatta a kérdést. Mikó Imre a bukaresti kitérőt követően 1934 nyarán doktorált *A székely közéleti kulturális önkormányzat* című értekezésével, majd rövid ügyvédi gyakorlatot követően mintegy két évre nyugat-európai tanulmányútra indult, elsősorban Párizsban, kisebb részben Magyarországon, Angliában és Németországban tanulmányozta a kisebbségi kérdés irodalmán túl ezen államok alkotmányos berendezkedését, uralkodó politikai áramlatait és a nemzetközi jogot. Hazatérését követően elvállalta az Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetését, közben megjelentette *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920* című dolgozatát, amely az erdélyi múlt eredményeiből azt a következtetést vonja le, hogy mind az egyéni, mind pedig a kollektív jogok és értékek a kisebbségi jogban nem pusztán a fennmaradást kell hogy szolgálják, hanem a demokratikus szabadság kiteljesedését is. Széles körű tapasztalatai, nyugati peregrinációja és nyelvtudása éppen ezért nélkülözhetetlen az Országos Magyar Párt számára, elvégre ebben az időszakban a Népszövetség a Párizs környéki békerendszer előírásai alapján rendszeresen foglalkozott a kisebbségi jogsérelmekkel, amelynek egyik legfőbb tárgya éppen a romániai magyarság helyzete volt.

A Népszövetség előtti jogvédő tevékenység kifejtésére azonban a felgyorsult világpolitikai és belpolitikai események nyomán már nem maradt lehetősége. II. Károly román király (uralkodása: 1930–1940) – mivel alkotmányos eszközökkel nem tudta kezelni az amúgy is korlátozott alkotmányos berendezkedés belpolitikai válságát és a megerősödött Vasgárda-mozgalom által közvetített politikai irányváltás igényét – 1938. február 28-án feloszlatta a román parlamentet, és királyi diktatúrát vezetett be. A berendezkedés politikai alapját a király egy korporatív szervezetben, a Nemzeti Újjászületés Frontjában képezte el. A Nemzeti Újjászületés Frontja egyik tagozataként alakult meg ennek megfelelően a Magyar Népközösség azon magyar politikusok vezetésével, akik a nemzetiségi sérelmek orvoslása érdekében nem a politikai passzivitás mellett döntöttek. A Magyar Népközösség keretében így felállításra került annak jogvédő irodája, amelynek vezetését Mikó Imre gróf Bánffy Miklós felkérésére látta el. Mikó Imre így alig egy hónapos ifjú férjként feleségével Bukarestbe költözött, hogy a királyi diktatúra által meghatározott keretek között kezdje meg alig egyéves tényleges gyakorlati jogvédő tevékenységét.

A királyi diktatúra tiszavirág-életű volt. A román felkérésre összeült német–olasz döntőbíróság által meghozott II. bécsi döntés nyomán visszacsatolták Észak-Erdélyt Magyarországhoz, ezzel egyidejűleg Románia elvesztette Bulgária javára Dél-Dobrudzsát,

a Szovjetunió pedig bevonult Besszarábiába, amely utóbbi két területi változás a II. világháborút követően is hatályában fennmaradt. Románia területi szétesése elsöpörte II. Károly rendszerét.

A II. bécsi döntés és a királyi diktatúra összeomlása nyomán Mikó Imre hazatért Kolozsvárra, és alig huszonkilenc évesen megírta az erdélyi kisebbségi magyarság II. bécsi döntéséig tartó küzdelmeit *Huszonkét év* című monográfiájában, talán azzal a hittel, hogy kisebbségi jogvédő tevékenysége, amely alig kezdődött el, már be is fejeződött.

Az anyaországhoz visszatért észak-erdélyi országrész sajátos viszonyait felismerve gróf Teleki Pál miniszterelnök azt szorgalmazta, hogy az erdélyi politikusok ne az anyaországi pártstruktúrákba illeszkedjenek, hanem a kormányfő nemzetiségi politikáját tapasztalataikkal és a háború utáni végleges rendezés kedvező reményével külső támogatásban részesítsék. Ennek megfelelően került megalapításra az Erdélyi Párt, amelynek színeiben Mikó Imre gróf Bánffy Miklós támogatásával a magyar Országgyűlésbe behívott erdélyi képviselők egyikeként a magyar törvényhozás tagja lett, és Magyarország német megszállásáig az Erdélyi Párt főtítkáráként tevékenykedett. Törvényhozásbeli munkája során a nemzetiségi kérdés tárgyában kiállt az észak-erdélyi román lakosság érdekében a hagyományos erdélyi tolerancia szellemében, ugyanakkor képviselői tevékenységét beárnyékolta a korszakban elfogadott, különösen az állampolgári jogegyenlőséget át-törő törvények megalkotásának ténye. Az ebben az időszakban biztosított függetlensége mégis óriási jelentőségű a jogtudomány számára, ugyanis ez a pár év lehetővé tette számára a nemzetiségi jog területén máig alapműnek számító hatalmas értekezése, a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* megírását. Európa első nemzetiségi törvényének, a magyar 1868. évi XLIV. törvénycikknek a részletes, annak előzményeit is feltáró, a jogszabály több mint hét évtizedes gyakorlatát bemutató, a politikai magyar nemzet talaján álló alkotmányjogi doktori értekezése és annak megállapításai a mai napig érvényes tudományos eredményeket tartalmaznak, és talán egy békésebb korban Mikó Imre akadémiai karrierjének fundamentumát képezhatték volna. A mű elkészültét követően azonban a történelem ismét gyakorlati feladatok elé állította. Az 1944. augusztus 23-i román kiugrást követően egyértelművé vált, hogy Erdély kérdése alapvetően a Szovjetunió érdekei mentén dőlhet el, így felújította korábbi baloldali kapcsolatait többek között Jordáky Lajos szociáldemokrata és Józsa Béla kommunista politikusokkal, tagja lett a gróf Teleki Béla által vezetett pártok feletti Erdélyi Magyar Tanács Végrehajtó Bizottságának egy sikeres kiugrás előkészítésének reményében. Két nappal Horthy Miklós kiugrási kísérlete előtt azonban a bevonuló szovjet csapatok elhurcolták, és négy évig Taganrogban, az Azovi-tenger partján tartották fogva, amely fogsággal lezárult életútjának első szakasza, mindössze harminchárom évesen.

A fogság azonban nem volt a tetterős jogász számára elvesztegetett idő. Bár az a világrend, amelynek keretei és szabályai között készült hivatására, végérvényesen eltűnt, elvégre az új békerendszer a kisebbségvédelem tekintetében már nem tartalmazott előírásokat – az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya is elvetette a kérdést –, Mikó Imre alapvetően alkalmazkodni akart. A fogság alatt megtanult oroszul, és így hazatérését követően korábbi alma materében orosztanárként helyezkedhetett el. A Gorkij Intézetben orosztanári képesítést is szerzett, nyelvi tankönyveket írt, ideológiai és irodalmi műveket fordított, azaz a berendezkedő totális állam által kijelölt határokat

felismerte, azokhoz alkalmazkodott, amelynek következményeképpen a tudományos és jogászi pályáról, közéleti szerepvállalásról lemondott.

Életének második szakasza tehát az új, kommunista hatalom által diktált szabályok szerint indult és visszavonultságot feltételezett. Kitelepítésére, kényszerlakhelyre száműzésére vélhetően azért nem került sor, mert több kihallgatáson is igazolták, és az egyetemi éve alatt látogatott marxista szeminárium is egyfajta védettséget jelentett számára. A jogászi pálya azonban bezárult előtte, így felidézve kezdeti irodalmi kísérleteit fordítói munkája mellett esszéket, tanulmányokat írt íróasztala fiókjainak. Hallgatásra ítéltetett, amelynek okát korábbi közéleti pályájában találta meg – nem is alaptalanul. Az 1956. évi magyar forradalom és szabadságharc eseményeit követően megindult – elsősorban a magyar – értelmiséget támadó román kommunista megtorlási hullám, hallgatása ellenére, őt is elérte. Tanári állásából eltávolították. Évekig raktári munkásként, illetve könyveladóként dolgozott, szerény jövedelemért, Kolozsváron.

Ez a korszak azonban, amely Ceaușescu hatalomra kerüléséig tartott, csak látszólag volt néma. Mikó Imre folyamatosan alkotott. Alkotott a könyvespultja mögött, ahol egyébként a kolozsvári elit rendszerint tiszteletét tette nála. Ezek a látogatások kissé hasonlítottak a „*Domiciliu obligatoriu*” billoggal ellátott, kényszerlakhelyre száműzött korábbi elit kötelező rendőri jelentkezéseinek megtapasztaltakra. A könyvespult így a régi világ emlékszilánkjaként eszmecezerék tanúja, az alkotás forrása. Mikó Imre saját bevallása és Móricz parafrázisa szerint igazi „*kunszt, hogy az ember a pulton – két vevő között – könyvet írjon, de nem lehetetlen*”.

Ceaușescu hatalomra kerülését követően, a kezdeti enyhülés szakaszában feloldották publikációs tilalmát. A tilalom feloldásának másik oka az volt, hogy az Unitárius Egyház főgondnokává választotta, amely tisztség komoly közéleti szerepet jelent. A közéleti szerep és a publikációs tilalom feloldása egy diktatúrában azonban korántsem egyenlő a szabad közlés és kiállítás jogával. Mindenesetre ez az időszak kulcsfontosságú: főgondnokként 1968-ban sikeresen megszervezte az Unitárius Egyház megalapítása 400. évfordulójának nemzetközi megünneplését, amely ünnepségsorozat sikere egyértelműen előrevetítette, hogy bár tudományos rehabilitációjára nem kerülhet sor, de társadalmi ki-rekesztettségének hamarosan vége szakad. Elkezdhettek ennek megfelelően megjelenni korábbi esszéi, tanulmányai, illetve Bölöni Farkas Sándorról írt *A bércre esett fa* című regénye. A jogászt szépíróként rehabilitálták, és 1970-től a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári főszerkesztőjeként, két évtizednyi méltatlan mellőzöttség után visszatért a társadalomba. Kiadói munkássága mellett érdemes kihangsúlyozni, hogy szakmai tekintélye okán Fazekas János miniszterelnök-helyettessel rendszeresen kapcsolatot tartott, tanácsokkal látta el a legmagasabb pártfunkciót betöltő romániai magyar politikust.

A hetvenes évek elején a korábbi kizártságból felszabadult és ismét társadalmi, illetve rejtett politikai funkciót betöltő Mikó Imre néhány tanulmány erejéig visszatért eredeti hivatásához is. A *Korunk*, illetve *A Hét* hasábjain jelentek meg fontosabb írásai a jogtörténet, a jogászság, illetve a kisebbségi jog témakörében. Ezek közül kiemelkedik a *Nyelv és jog*, a *Nemzet és nemzetiség*, a *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben*, *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége*, illetve a *Jogász a közéletben* című tanulmányok, amelyek a megjelenés szükségszerű korlátját jelentő cenzúra okán részben osztályalapú megközelítést tartalmaznak.

Ennél fontosabb azonban, hogy Mikó Imre – felismerve az erdélyi magyarság megváltozott érdekeit – tanulmányai a kollektív jogok talaján, a nemzetiség mint kollektív entitás alapján állnak, és ezáltal szembehelyezkednek a politikai nemzet egyéni jogok talaján álló, általa a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című értekezésében kifejtett és vallott koncepcióval. Az *együttélő nemzetiségek jogegyenlősége* című tanulmánya az akkor hatályos, nemzetközi jogforrásokra is kiterjedő jogszabályok áttekintését adja a romániai kisebbségi jog szintéziseként, mintegy tudatosítva és hirdetve a jogokat, bátorítva a közösségeket e jogokkal való élésre az asszimiláció elkerülése érdekében, illetve az államot e szabályok hatékony végrehajtására intve. Talán érlelődött benne a gondolat, hogy egy újabb monográfiában, a két világháború és a totális államok tanulságait feldolgozva újabb nemzetiségi könyvet ír, de végül erre nem maradt idő. Még elkezdte önéletrajzi visszaemlékezését *A csendes Petőfi utca* címmel, de 1977. március 21-én, hat nappal hatvanhatodik születésnapja előtt elhunyt.

Mikó Imre élete két világrend, két ország, véres háborúk és totális államok közötti folyamatos küzdelem és alkalmazkodás, túlélés és élni akarás élete volt. Hatalmas feladatokkal állt szemben, egyrészt mint családapa, másrészt mint közösségéért tenni akaró jogász és törvényhozó, végül mint tanár, munkás és író.

A legújabb kutatások eredményei feltárták, hogy az eddig ismert életrajz elemeit, ha nem is átértékelni, de mindenképpen árnyalni kell. Mikó Imre ugyanis munkássága és közéleti szerepvállalása okán egyszerre volt a román állambiztonsági szervek célpontja és megfigyelt személye, ugyanakkor forrása. A fogságot követő második életszakasz tehát az eddig ismert tényeken túl a férfi másik, az esendő, a túlélni vágyó, az eltiport, de a társadalomba visszavágyó ember eddig nem ismert oldalát tárják fel. A Securitate kezdetben egyértelműen célszemélyként tartotta nyilván, majd az ötvenes évek elejétől komoly pszichikai nyomásgyakorlással rávették az együttműködésre. Az állambiztonságiak hatalmuk korlátlanságába vetett hitükben háborús bűnökkel vádolták és annak megfelelő megtorlással fenyegették a négygyermekes családapát, aki megtört és kezdetben csak nyilvánosan hozzáférhető és így nem értékelhető tényeket adott át, majd később, a komolyabb fenyegetések hatására változtatni kényszerült addigi hozzáállásán.

A tanári állásából való eltávolítását követően látszólag elengedte a titkosszolgálat vasmarka, de provokátorok útján azért figyelemmel kísérték tetteit. Célszemélyé ismét a főgondnoki választását követően, a társadalmi rehabilitációja első lépcsőfokán állva vált. Utolsó – harmadik – beszerzésére azonban a hetvenes évek közepén került sor, amikor felelős főszerkesztőként, árnyék-miniszterelnökhelyettesi tanácsadóként, unitárius főgondnokként, azaz ismét a társadalom felső köreiben lévő, döntéseket befolyásoló pozícióban álló személyként vett részt a romániai közéletben. Ezen időszak vonatkozásában a felmerülő kérdésekre nem lehet egyszerűen a túlélési ösztönre, a családfői kötelezettségre hivatkozással választ adni. A választ vagy válaszokat még keresni, az okokat még kutatni, elemezni kell.

Mindazonáltal abban biztosak lehetünk, hogy Mikó Imre közéleti és jogászai pályája, annak eredményei a válaszoktól függetlenül meghatározóak a XX–XXI. század erdélyi magyar közösségére nézve. Mikó Imre élete, jövőnk érdekében, a múlttal való szembenézés útján rendkívül tanulságos, tudományos munkássága változatlanul példaértékű.